

EWA DRAB
Uniwersytet Śląski

Polskie korzenie w *Wybranej* Naomi Novik, czyli adaptacja słowiańskich baśni i polskiej kultury w literaturze fantasy

Fantasy bezustannie poddaje adaptacji motywy z mitów, legend i baśni, ze względu na anglojęzyczny charakter gatunku głównie ze źródeł anglosaskich. Klasyczne dzieła przynależące do kanonu, na przykład *Był sobie raz na zawsze król* T.H. White'a, powieść stanowiąca twórczą wariację na temat legend arturiańskich, przetwarzają elementy kulturowe mające wpływ na rozwój literatury fantasy. Na innych obszarach językowych zmieniają się źródła inspiracji. Jako idealny przykład wykorzystania mitologii i folkloru słowiańskiego podać można słynną sagę o wiedzminie Geraltie autorstwa Andrzeja Sapkowskiego, gdzie świat przedstawiony zostaje ukształtowany według słowiańskich wierzeń, co manifestuje się choćby w postaci bohaterów, takich jak dziwożony, lub w odwołaniach do Dzikiego Gonu.

Przyglądając się naturze transformacji, tak w dziełach anglojęzycznych, jak w tekstach wywodzących się z nieanglojęzycznych kręgów kulturowych, w określony sposób postrzega się również znaczenie adaptacji. Termin ten wykorzystywany jest w różnych dziedzinach, przez co zmienia swój wydźwięk. W literaturze podstawowe rozumienie adaptacji to transpozycja: „przystosowanie utworu do innej struktury rodzajowej” (Sierotwiński 1994, 16). Dla dokładniejszego potraktowania przeobrażeń, jakie zachodzą w obszarze fantasy, należałoby jednak poszerzyć postrzeganie adaptacji do procesów transformujących o charakterze międzykulturowym i intertekstualnym. Wówczas adaptacją byłyby „mechanizmy przekształcania i przystosowania oraz (...) efekty tych procesów” (Cudak i Tambor 2013, 9). Co więcej, należy

pamiętać, że skoro literatura fantasy ulega ciągłym zmianom i przeobrażeniom, rozumienie procesów adaptacyjnych zachodzących w jej ramach również będzie się zmieniać. Sama adaptacja podlega zatem licznym modyfikacjom, przejawia się pod różnymi postaciami i nabiera nowych znaczeń (Cudak i Tambor 2013). W polu fantasy adaptacja będzie zatem rozumiana jako przekształcenia kulturowe, intertekstualne i strukturalne. Wszystkie te zabiegi występują u Naomi Novik, urodzonej w USA amerykańskiej pisarki pochodzenia polskiego od strony matki, której obca perspektywa pozwala na nowe ujęcie tradycyjnej konstrukcji bajki i polskiej kultury.

W *Wybranej*, powieści z 2015 roku, Novik krzyżuje fantasy z baśnią, jednocześnie adaptując motywy bajkowe, elementy folkloru i nawiązania do kultury polskiej i innych kultur słowiańskich. W centrum znajduje się fantasy, ponieważ autorka tworzy świat wyobrażony funkcjonujący na własnych zasadach, gdzie naturalnym elementem składowym jest magia, a także typowe dla gatunku fantastyczne postaci, takie jak czarodzieje. Powieść nabiera natomiast charakteru baśniowego dzięki wykorzystaniu nawiązań do prawdziwych baśni słowiańskich, będących pomostem między światem przedstawionym a rzeczywistością. Należy podkreślić, że autorka nie opiera procesu adaptacji wyłącznie na powierzchniowych zabiegach polegających na odwołaniu do konkretnych motywów lub tekstów, lecz przekształca i uboga także tradycyjną konstrukcję narracji baśniowych.

Aby móc zatem przeanalizować sposób, w jaki Novik implementuje motywy bajkowe do struktury powieści fantasy, należy zarysować treść przedstawianej przez autorkę historii, a następnie pochylić się nad określonymi elementami tekstu. Punktem wyjścia dla fabuły jest umowa ze Smokiem ciążąca nad mieszkańcami wiosek Polnii, leżących nieopodal mrocznego Boru w dolinie rzeki Wrzeciono. Smok, czyli strzegący regionu czarodziej, co dziesięć lat wybiera jedną młodą dziewczynę z okolicznych osad i zabiera ją do swojej wieży. W momencie gdy autorka rozpoczyna opowieść, zbliża się termin kolejnego wyboru. Wszyscy sądzą, że Smok zdecyduje się wziąć do wieży piękną Kasię, przyjaciółkę głównej bohaterki, Agnieszki. To jednak ta druga zwraca jego uwagę. Gdy protagonistka zostaje magicznie teleportowana do siedziby Smoka, nie wie, czego się spodziewać. Okazuje się, że czarodziej szkoli w magii osoby, które uzna do tego zdolne, aby mogły one kontynuować dzieło ochrony Polnii przed poszerzającym swoje wpływy groźnym Borem. Z początku Agnieszka nie rokuje ze względu na niezręczność i słabą pamięć do skomplikowanych zaklęć. Bohaterka odnajduje jednak w sobie talent do innego rodzaju magii niż ta preferowana przez Smoka

– związanej z naturą, ziemią i emocjami. To właśnie jej czary odgrywają ważną rolę w walce z magicznym lasem nacierającym na ludzkie osiedla, w której biorą udział również księżę Polnii i pojmana przez Bór królowa. Biorąc tak sformułowaną fabułę powieści za punkt odniesienia, możliwe staje się zbadanie nie tylko danych fragmentów opowiadania, lecz także podjęcie tematu tego, jak autorka przetransponowała określone elementy strukturalne bajki do przestrzeni narracji fantasy. Poszczególne przykłady konkretnych treści powinny zatem zostać poprzedzone przedstawieniem adaptacji schematów strukturalnych.

Do ich omówienia wyjść powinno się od klasycznej pracy Władimira Proppa, która stanowi podstawę badań cech konstrukcyjnych bajki i funkcji przyjmowanych przez jej bohaterów. Propp zauważył w swojej pracy, że analizę bajki należy zacząć od aspektów formalnych, a nie merytorycznych, a zatem to w tym kierunku trzeba poprowadzić wywód na temat tego, jak Novik przepisuje motywy bajkowe, a dopiero w następnej kolejności przejść do przedstawienia konkretnych nawiązań. Morfologia bajki zostaje oparta na opracowaniu systemu funkcji, to znaczy działań bohatera określonych z punktu widzenia jego doniosłości dla toku akcji (Propp 1968, 207). Badacz zauważa, że liczba funkcji jest zawężona, natomiast bohaterowie je realizujący – zdecydowanie liczniejsi (Propp 1968, 207). Mnogość postaci i wariantów sprawia, że bajki i baśnie – pomimo ograniczonych schematów strukturalnych i stałej kolejności zdarzeń – oferują wielką różnorodność. Konstrukcja bajki będzie zatem oparta na realizacji szeregu funkcji, rozpoczynając od pewnej sytuacji wyjściowej, a dążąc do zawiązania i końca oznaczającego zazwyczaj walkę, pościg i ocalenie lub wesele. Kluczowy w tej strukturze będzie zestaw funkcji do zawiązania prowadzących, to znaczy szkodzenie bohaterowi przez przeciwnika (A), pośrednictwo lub moment łączący (B), czyli interakcja z bohaterem, który podejmuje działanie, bądź, mówiąc inaczej, rozpoczyna przeciwdziałanie (C) (Propp 1968, 211). Po realizacji wskazanych głównych funkcji rozwija się akcja, wprowadzając określone postaci: przeciwnika, donatora, magicznego pomocnika i uzurpatora. Wśród głównych bohaterów, tak zwanych bohaterów właściwych, można wyróżnić jeszcze poszukiwaczy i pokrzywdzonych, z czego pierwsi wyruszają za osobą porwaną, a drudzy uciekają przed tymi wyprawiającymi się za nimi w pościg (Propp 1968, 211, 218). Dla bohatera istotny będzie również etap próby, której może zostać poddany.

W *Wybranej* autorka dokonuje adaptacji struktury głębokiej baśni, wykorzystując wybrane funkcje i typy bohaterów w taki sposób, aby dopasować je

do indywidualnego uwarunkowania opowiadanej historii fantasy. I funkcje, i typy zostają wpisane w szerszy kontekst wyobrażonego uniwersum, w którym ze specyfiką baśni łączą się elementy kulturowe, kojarzone z Polską, słowiańskim folklorem i zwyczajami. Biorąc pod uwagę badania Proppa, protagonistkę Agnieszkę można umieścić w kategorii bohaterki poszukującej, ponieważ jej główną funkcją w fabule powieści są bezustanne próby odnalezienia osób, lecz również rozwiązań sytuacji pozornie patowych. Nawet w pierwszej połowie, gdy Agnieszka zostaje więźniem Smoka i stara się uciec z wieży, nie pasuje do kategorii pokrzywdzonych. Z jednej strony, strach dziewczyny wynika z niewiedzy, a nie z faktycznego stanu rzeczy, z drugiej – intencją czarodzieja nigdy nie było zdominowanie lub skrzywdzenie swojej protegowanej. Co więcej, także relacja mistrz – uczeń zostaje przez autorkę zastąpiona związkiem romantycznym. Jednocześnie Smok, kreowany na początku powieści na przeciwnika, staje się donatorem, a także magicznym pomocnikiem. Nie obdarowuje bohaterki żadnym środkiem magicznym w rozumieniu tradycyjnym, oprócz pojawiających się w fabule eliksirów, lecz daje możliwość poznania magii i samodzielnego rozwinięcia umiejętności, pokazując jednocześnie inny świat niż ten, jaki do tej pory znała. Chociaż na początku to bohaterka zdradza cechy magicznego pomocnika, głównie z racji nieznamości zaklęć i konieczności asystowania Smokowi, potem role się odwracają – protagonistka staje się biegłą w magii nieznaną czarodziejowi i to on musi zagrać rolę pomagiera. Pomocnikiem w drugiej połowie powieści okazuje się również Kasia, uratowana z mrocznego lasu przyjaciółka Agnieszki.

Najbardziej autorka manipuluje jednak postacią przeciwnika. Chociaż w historii uczestniczą bohaterowie utrudniający protagonistce wypełnienie zadania, takie jak Sokół lub Królowa, pełnią oni funkcję narzędzi w rękach mniej sprecyzowanego wroga, jakim jest Bór i jego wola pochłonięcia ludzkich osiedli. Poprzez taki zabieg Novik każe czytelnikowi zastanowić się nad intencjami i relacjami poszczególnych postaci. Na tym właśnie polega adaptacja baśniowych bohaterów w *Wybranej*: wychodzą poza typy wskazane przez Proppa. Powieść fantasy wymaga bardziej skomplikowanej struktury narracyjnej i postaci nieograniczonych wyłącznie do funkcji, na których opiera się bajka lub baśń. Właśnie na tę cechę bohatera fantasy zwraca uwagę Piotr Stasiewicz w odniesieniu do badań Briana Attebery'ego (Stasiewicz 2016, 64–65) – protagonista dzieła fantasy połączy cechy bohatera realistycznego, będąc określonym w kontekście relacji społecznych, a także cechy bohatera bajkowego, wypełniając konkretną rolę kluczową dla fabuły.

Tak dzieje się w przypadku Agnieszki. Z jednej strony, choć niezależna, pozostaje głęboko zaangażowana w życie swojej społeczności, a jednocześnie, w dalszych etapach jej przygód, okoliczności zmuszają ją do odnalezienia się w usankcjonowanych tradycją zwyczajach dworu. Autorka charakteryzuje ją w odniesieniu do innych postaci: na początku Agnieszka jest opisywana w porównaniu do Kasi i innych dziewcząt z wioski, potem w opozycji do oczekiwań Smoka i swojej poprzedniczki, która, nawet jeśli pozostaje nieobecna, stanowi kontrapunkt dla działań bohaterki. Główna motywacja Agnieszki wiąże się ze społecznością, którą protagonistka pragnie uratować przed wpływem Boru. Z drugiej jednak strony unikalność magicznych talentów bohaterki redukuje ją częściowo do funkcji antagonistki złowieszczego Boru, która jako jedyna jest w stanie pokonać mroczną magię natury.

Funkcje zaproponowane przez Proppa zostają zaimplementowane w *Wybranej* w podobny sposób. Novik, świadomie bądź nieświadomie, wyposaża fabułę w baśniowy szkielet oparty na podstawowej strukturze bajki, jednocześnie wzbogacając schematy narracyjne estetyką fantasy. W powieści można zatem zaobserwować realizację struktury funkcji ABC, to znaczy uszkodzenie, moment łączący i rozpoczęcie działania lub przeciwdziałanie. Uszkodzenie następuje, gdy Bór porywa mieszkańców okolicznych wiosek, zwłaszcza Kasię, i właśnie to wydarzenie tak naprawdę pozwala akcji nabrać rozpędu. Główna bohaterka, odizolowana od swojej społeczności, zdobywa informację o kryzysie, który ogarnął ludzkie osiedla na skraju lasu, i podejmuje działanie, najpierw doraźne, a potem skoncentrowane na długofalowych efektach, motywowana przede wszystkim miłością do rodziny i przyjaciółki oraz chęcią zapewnienia im bezpieczeństwa. Próby powstrzymania magicznego agresora prowadzą do rozwinięcia akcji i wprowadzenia następnych wątków. Uratowanie Kasi demaskuje bowiem prawdziwy problem, to znaczy zwiększającą się ingerencję Boru w świat zewnętrzny, wskazując na konieczność znalezienia rozwiązania. Funkcje walki, pościgu i ocalenia również pojawiają się w powieści, lecz autorka żongluje nimi w taki sposób, aby dostosować je do większej skali fantasy. Walka następuje w połowie fabuły, gdy bohaterowie postanawiają spróbować wyciągnąć dawno porwaną królową Polnii z serca groźnego lasu, co można także kategoryzować jako ocalenie. Pod koniec powieści Novik realizuje dosłowny motyw pościgu, gdy Agnieszka, Kasia i księżęta uciekają przed wojskiem królestwa, ale na rozpiętości całego tekstu przedstawia jednocześnie metaforyczną pogoń – Agnieszki i Smoka za antidotum na moce serca Boru, a także złowrogiemu lasu za przeciwnikami. Adaptacja, jakiej dokonuje Novik, opiera się zatem

na przeniesieniu struktury bajki na większą skalę i na obudowaniu szkieletu narracyjnego zwrotami akcji i pomniejszych wątkami. O ile klasyczna bajka pozostaje przewidywalna i schematyczna, przy niewielkiej objętości i bohaterach zrównanych określonym funkcjom, o tyle fantasy wymaga wiarygodnego przedstawienia wymyślanego świata, jak również wielowymiarowego sportretowania poszczególnych postaci tak, aby czytelnik mógł zaangażować się w ich postępowanie (Martin 2009, 109). Novik rozbudowuje zatem motywy bajkowe do maksymalnego poziomu lub, patrząc z przeciwnej perspektywy, upraszcza konstrukcje fantasy. To dlatego świat powieści zostaje odmalowany w sposób minimalistyczny, a opisy koncentrują się na wioskach z doliny Wrzeciona, królewskim zamku i niebezpiecznym borze.

Adaptacja morfologii bajki w celu stworzenia opowieści fantasy dotyczy struktury głębokiej powieści. Inne formy adaptacji w *Wybranej* stanowią przykłady intertekstualnych odniesień do znanych polskich bajek, łatwo zauważalnych na powierzchni utworu. Autorka podkreśla, także w podziękowaniach na końcu powieści (Novik 2015, 509–510), że przy tworzeniu bohaterki i świata przedstawionego inspirowała się polską bajką *Agnieszka – Skrawek nieba* Natalii Galczyńskiej. Sentyment do utworu powstał jeszcze w dzieciństwie, kiedy mama pisarki czytała jej polskie bajki. To dlatego protagonistka *Wybranej* nosi imię Agnieszka, a w finale pojawia się jasne nawiązanie do utworu Galczyńskiej. Ulubiona bajka Novik opowiada o dziewczynie młodszej niż bohaterka *Wybranej*, mieszkającej wraz z babcią na skraju lasu. Babcia, utrzymująca dom dzięki żółtej krowie, spotyka wróżkę, która oferuje jej błękitny materiał. Agnieszka ma nosić uszytą z niego sukienkę, co czyni, kojarząc się wszystkim dookoła z tytułowym skrawkiem nieba. Gdy żółta krowa, którą Agnieszka powinna pilnować, ucieka do lasu, to właśnie błękitna sukienka i słowa wróżki pozwalają bohaterce przetrwać w nieprzyjaznym otoczeniu, odczarować bór i ludzi uwięzionych w jego centrum. U Novik po zakończeniu niebezpiecznej walki ze złym sercem Boru bohaterka nadal pomaga lokalnym istotom oczyszczać las i leczyć drzewa. Pewnego dnia spotyka postaci ze *Skrawka Nieba*: „odchyliwszy krzak, zobaczyłam żółtą krowę, która gapiła się na mnie i w zadumie przeżuwała trawę” (Novik 2015, 497). Pojawia się również dziewczynka, prototyp Agnieszki: „W oddali słyszałam nawołujący ją [krowę – E.D.] dziewczęcy głos i po chwili pasterka wyszła z krzaków (...)” (Novik 2015, 497). Ten niewielki epizod z końca opowieści pozwala precyzyjnie wskazać, który tekst posłużył za źródło inspiracji i jaki materiał został przez pisarkę zaadaptowany do stworzenia własnej historii. Co więcej, między dwoma utworami zachodzi

pewna analogia: w *Wybranej* Agnieszka z historii Galczyńskiej spotyka czarodziejkę z lasu, to znaczy Agnieszkę stworzoną przez Novik, tak jak w oryginale protagonistka, jak również jej babcia, natyka się na wróżkę. Akcenty ulegają przesunięciu, ale można powiedzieć, że w tekście krzyżują się dwa światy wyobrażone – adaptowany i adaptujący, wchodzące ze sobą w dialog. Podobnie dzieje się z fantazy i bajką, ulegającymi połączeniu.

Novik czerpie z bajki Galczyńskiej nie tylko imię głównej bohaterki i intertekstualny epizod z końca powieści. Wspólny dla obu narracji jest również wizerunek lasu, w pierw strasznego, mrocznego i nieprzyjaznego, a później, po odważnej interwencji protagonistki, coraz pogodniejszego i bardziej pozytywnego. W ten sposób las opisuje Galczyńska (1987, 72): „A las był olbrzymi, dziki, nieprzebyty, bez ścieżek i dróg – (...) rozrastał się coraz bujniejszy, dzikszyszy i coraz bardziej groźny”. Z początku w lesie wszystko czyha na Agnieszkę, dopiero potem niebezpieczeństwa łagodnieją: „Agnieszka przeszła kilka kroków (...), a gdy chciała zawrócić, już nie znalazła drogi do domu: kolczaste ciernie, osty, wysokie, mięsiste trawy otoczyły ją ze wszystkich stron”. W *Wybranej* bór również się rozrasta, pochłaniając coraz większe obszary zamieszkałe przez ludzi. Podobnie grozi niebezpieczeństwami i straszy mrokiem, okoliczni mieszkańcy nie przekraczają jego granicy, a ci, którzy się na to odważą, zostają zabrani lub wracają pogrążeni w szaleństwie. Gdy Agnieszka wchodzi w głąb Boru po raz pierwszy, z początku odnosi wrażenie, że to miejsce jest dużo mniej groźne, niż jawiło się w opowiadaniach, lecz szybko zmienia zdanie:

Wcześniej spodziewałam się zobaczyć trupy wiszące na każdej gałęzi, wilki skaczące na mnie z cienia. Wkrótce żalowałam, że to nie są wilki, było to bowiem coś gorszego. (...) Ta puszcza (...) miała swoją pieśń, lecz był to okropny śpiew o szaleństwie, furii i rozlewie krwi (Novik 2015, 123–124).

W obu przypadkach bór stanowi źródło zła i działającej na niekorzyść ludzi magii. Co więcej, w obu historiach las więzi zblakanych piechurów i śmialków, a zle czary ograniczają i kępują istoty puszcze zamieszkujące, jednocześnie antagonizując również bohaterki.

Chociaż obraz boru został eksplcytne zaadaptowany przez Novik z bajki Galczyńskiej, to może również budzić skojarzenia, w pewnych aspektach, z wizerunkiem lasu w innych polskich czy słowiańskich bajkach i legendach, nawet jeśli dużo radośniejszym i mniej mrocznym. Przykładowo w *Na jagody* (1903) Marii Konopnickiej bór, chociaż żywy i barwny, to nadal jest

miejszem nieprzebytym, a jego serce mieści się głęboko w kniei, niedostępne dla ludzi przybywających z zewnątrz. Tak Konopnicka (1992, 37) pisze o pilnie strzegącym swoich sekretów borze: „Malo kogo bór przypuści/Do tajemnic swych czeluści?”. Gdy bohater o imieniu Janek trafia do lasu w poszukiwaniu jagód, okazuje się, że – podobnie jak w innych bajkach i baśniach, a także u Novik – bór stanowi źródło magii. W *Wybranej* ma ona negatywny charakter i manifestuje się porwaniami ludzi, lecz jest również widoczna za sprawą agresywnych istot, takich jak włóczykije czy wielkie srebrne modliszki, brutalnych z przymusu i w ukłonie owej złej magii, a nie z własnej woli. W *Na jagody* bór jest natomiast nieprzystępny i nieprzenikniony, ale pozbawiony cech agresywnych. Jego magia ma pozytywny charakter, zamiast zagrożeń generując cuda, które nie śnią się śmiertelnikom, a objawiają się przykładowo za pomocą krasnoludków lub wiewiórek. Można zatem pokusić się nawet o szersze wnioski: to natura jest źródłem magii, a Novik chętnie ten koncept asymiluje w swojej powieści.

O ile jednak *Agnieszka – Skrawek nieba* określa postać protagonistki i kształtuje kluczowe dla fabuły miejsce akcji, o tyle postać czarodzieja nawiązuje do innej ulubionej historii autorki z ojczyzny matki, to znaczy legendy o smoku wawelskim. Novik jest autorką poczytnego cyklu fantasy *Temeraire*, w którym smoki stanowią naturalną część rzeczywistości osadzonej w czasach wojen napoleońskich. W *Wybranej* pisarka traktuje postać smoka inaczej, proponując wariację na temat baśniowego sposobu postrzegania tego fantastycznego stworzenia. Wiele wersji legendy podaje, że smok sprowadził się do Krakowa, po czym zaczął zjadać zwierzęta i zabijać śmialków próbujących go zgładzić. W wersji autorstwa Czesława Janczarskiego (1992, 336) smok nawiedza okolice Wisły i zjada barany, po czym życzy sobie, żeby podarowano mu jako żonę piękną Kasię: „Oto Smok zażądał właśnie, by za żonę dać mu Kasię”. W adaptacji Novik smok nie jest nieokielznaną bestią, a człowiekiem, a raczej żyjącym nienaturalnie długo potężnym czarodziejem. Podobnie jednak jak w legendach, w tych o smoku wawelskim, jak i w tych o innych smokach, czarodziej regularnie zabiera do więzy niewinne dziewczęta, nie wyjaśniając celu swoich żądań.

Tak jak w baśniach smoki pożerały dziewice, tak i w *Wybranej* Smok wybiera jedynie młode kobiety, które po upływie dziesięciu lat wychodzą z więzy, ale nigdy nie wracają do domów. Novik (2015, 5) nie zwleka z podkreśleniem roli Smoka, zwracając na nią uwagę zaledwie na pierwszej stronie powieści: „Nasz Smok nie pożera dziewcząt, które zabiera, nieważne, jakie historie opowiadają poza naszą doliną. (...) Mówią o tym tak, jakbyśmy

składali ofiary z ludzi, a on był prawdziwym smokiem”. Smok nie wyjawia jednak prawdziwego celu swoich działań, dlatego ludzie z wiosek wnioskuje, że podopieczne czarodzieja trawi wstyd, a natura ich pobytu w wieży była przede wszystkim erotyczna. Nikt nie chciałby się z nimi ożenić, ponieważ mieszkańcy zakładają, iż Smok odebrał im dziewictwo: „oczywiście jej [takiej dziewczyny – E.D.] reputacja jest zszargana, chociaż dziewczęta twierdzą, że on nigdy żadnej nie tknął” (Novik 2015, 5). Gdy czarodziej wybiera na początku powieści Agnieszkę, stanowi to wielkie zaskoczenie dla wieśniaków, a dzieje się tak dlatego, że wszyscy przewidywali oddanie Smokowi pięknej i eleganckiej Kasi, której postać przypomina tę z legendy o smoku wawelskim w wersji Janczarskiego. Sposób przedstawienia postaci smoka, jak i odwrócenie uwagi od Kasi pokazują, jak sprawnie Novik żongluje motywami znanymi ze słowiańskiej kultury i polskich tekstów literackich, jednocześnie adaptując je do swoich potrzeb i wykorzystując je do zbudowania autorskiej historii. W tym kontekście wraca również typologia bohaterów bajkowych Proppa, ponieważ – nawet jeśli na krótko – autorka wywołuje u czytelnika fałszywe skojarzenia z tradycyjną postacią przeciwnika. Nawet pomimo wstępnego podkreślenia roli i tożsamości czarodzieja, Novik bazuje na głęboko zakorzenionych kulturowo wizerunkach smoka jako bestii będącej antagonistą i zagrożeniem dla protagonisty. Tego typu zabieg pozwala pisarce zaskoczyć odbiorcę i wyjść poza utarte schematy bajki, jednocześnie się do nich odwołując. Fantasy skłania się bowiem do postmodernistycznych transformacji, jakim autorzy poddają elementy zaczerpnięte z różnorodnych dyskursów kultury i innych gatunków.

Oprócz bajki Galczyńskiej i legendzie o smoku, autorka *Wybranej* adaptuje znaną w folklorze słowiańskim postać Baby Jagi. To bohaterka wielu opowieści, zazwyczaj niebezpieczna wiedźma, zagrażająca głównym bohaterom. W złym wcieleniu pojawia się przykładowo w niektórych słowiańskich wersjach baśni braci Grimm, przykładowo w *Jasiu i Małgosi* lub krótkiej *Frau Trude*. Philip Pullman (2012, 114), który zebrał najważniejsze baśnie braci Grimm w jednym zbiorze i opatrzył go komentarzem, łącznie ze wskazaniem podobnych baśni pochodzących z innych obszarów kulturowych, podaje angielski tytuł rosyjskiej wersji *Jasia i Małgosi*, skoncentrowany na postaci Baby Jagi, to znaczy: *Baba Yaga and the Brave Youth* Aleksandra Afanasiewa. Alternatywny tytuł *Frau Trude* to natomiast *Baba Jaga* właśnie. W tej baśni bohaterka pragnie znaleźć słynną Frau Trude/Babę Jagę, pomimo ostrzeżeń otoczenia, chcącego oszczędzić dziewczynie ryzyka. Po drodze protagonistka spotyka mężczyzn: czarnego (węglarza), zielonego (drwala) i czerwonego

(rzeźnika). Na końcu, gdy dociera do Baby Jagi, spostrzega jej prawdziwą formę w oknie chaty, a potem kończy jako drewno na opał, przy którym wiedźma się ogrzewa. Baba Jaga nie musi jednak być czarnym charakterem. Zwłaszcza po chrystianizacji postać zaczęła pomagać bohaterom, stając się synonimem guślarki lub zielarki (Winiarski 2016). Właśnie taki wizerunek Jagi wybiera Novik, przeobrażając tę postać w swojej powieści.

W *Wybranej* Baba Jaga jest czarodziejką z przeszłości, czerpiącą z magii natury i ziemi: „Baba Jaga umarła dawno temu, ale niewiele było o niej ballad, a te nieliczne minstrele śpiewali rzadko (...). Umarła i została pochowana przed 500 laty, ale to nie powstrzymało jej przed pojawieniem się w Rusji (...)” (Novik 2015, 108). Jaga oszukuje zatem śmierć, jest postacią nieuchwytną, której wpływ trwa nawet w powieściowej terażniejszości, ale tylko na wybranych, rozumiejących to, czego Jaga oczekuje. Jej czary mają znaczący wpływ na edukację magiczną Agnieszki, pobierającej lekcje od Smoka na temat skomplikowanych zaklęć, których zapamiętanie sprawia jej ogromne problemy. Okazuje się jednak, że jako jedna z niewielu protagonistka potrafi prawidłowo odczytywać intencje Baby Jagi z książeczki z jej czarami i radami dotyczącymi dobierania składników na miksturę. Smok pozostaje tymczasem bezradny w zrozumieniu zaklęć Jagi, nie zachowuje ich należytego rytmu, kierując się logiką, rozumem i precyzją, a nie wycuciem otoczenia, zwłaszcza natury. Gdy Agnieszka zauważa, że wszystkie zaklęcia, których wypróbowała, działały bez zarzutu, a zatem księga nie jest niekompletna, jak wcześniej to sugerowano, Novik opisuje naturę magii Jagi oraz irytację Smoka w sposób następujący: „Nie wierzył mi, dopóki nie kazał mi rzucić niektórych zaklęć Jagi. Wszystkie były podobne: kilka słów, kilka gestów, trochę ziół i innych rzeczy. Żadne z nich nie miało decydującego znaczenia, a słowa nie były ułożone w określonej kolejności” (Novik 2015, 109). Okazuje się, że autorka pragnie przekształcić nie tylko tradycyjny obraz smoka, lecz również klasyczny system magii. O ile jednak przeobrażany wizerunek bestii pochodzi z baśni i legend, zostając przetworzony na potrzeby przelamywania schematów w fantasy, o tyle w przypadku magii rzecz ma się odwrotnie. Zaklęcia rzucane i wyuczane na pamięć w kanonie powieści fantasy, na przykład przez Gandalfa z *Władcy Pierścieni* J.R.R. Tolkiena, zostają zastąpione bajkową wersją czarów, kojarzonych z magią wiedźmy takiej jak Baba Jaga, warzącej mikstury w kotle.

Baba Jaga pojawia się u Novik również w innych kontekstach. Wraca na koniec historii w epizodzie poświęconym żółtej krowie z bajki *Agnieszka – Skrawek nieba*. Dziewczynka pyta protagonistkę powieści Novik: „Jesteś Babą Jagą?” i otrzymuje następującą odpowiedź: „Nie – odparłam. – Mo-

zesz jednak nazywać ją moją przyjaciółką” (Novik 2015, 498). Utożsamianie protagonistki z Babą Jagą, nawet przez pomyłkę, tak samo jak nazwanie jej przyjaciółką, przypieczętowało pozytywny stosunek autorki do tej postaci. Baba występuje na kartach *Wybranej* także w kontekście adaptacji innego polskiego utworu. Podczas odprawiania czarów mających na celu zniszczenie magicznego bestiariusza Agnieszka wykorzystuje fragment, jak sama twierdzi, „starej piosenki o iskiecie w popielniku” (Novik 2015, 360), to znaczy *Bajki iskiecki* (1925), znanej również jako *Iskiecka* lub *Na Wojtusia*, autorstwa Janiny Porazińskiej. Tradycyjna melodia pozwala jej skoncentrować magię i efektywnie rzucić czar. Gdy Agnieszka śpiewa: „Była sobie raz królowna, pokochała grajka; król wyprawil im wesele i skończona bajka! Była sobie Baba Jaga, miała domek z masła, a w tym domku same dziwy – psyk! – iskiecka zgasła” (Novik 2015, 360–361), iskry z piosenki materializują się i padają na upiorną księgę, która broni się przed zniszczeniem. Wreszcie strony woluminu stają w płomieniach i ulegają ostatecznemu unicestwieniu. Autorka nadaje zatem odniesieniu z polskiej kultury magicznych właściwości i posługuje się nim w taki sposób, aby wpasowało się w rzeczywistość przedstawioną fantasy.

Oprócz tekstów literackich, to znaczy baśni, bajek, legend lub kolysanek, Novik włącza w świat wyobrażony powieści inne elementy polskiej kultury lub ogólnie słowiańskie odniesienia, adaptując je do potrzeb narracji. Autorka wykorzystuje polskie lub brzmiące podobnie do polskiego nazwy i imiona, takie jak Agnieszka, Kasia lub Marek, lub nazwy miejscowości, na przykład Radomsko lub Smolnik, które zostają przeniesione do angielskiego oryginału bez zmian w pisowni. Novik niekonsekwentnie transliteruje natomiast inne imiona lub nazwy miejsc, na przykład Kazimierz staje się Kasimirem, Zygmunt – Sigmundem, a miejscowość Olszanka – Olshanką. Również nazwy krain sugerują źródło inspiracji w polskiej historii: akcja powieści rozgrywa się w Polni, żywo przypominającej nazwę Polski, a sąsiednim krajem jest Rusja, odpowiednik Rosji. Pojawia się również wzmianka o arcyksięciu Warsz (Novik 2015, 499), co stanowi odniesienie do nazwy Warszawa. Autorka adaptuje także elementy codzienności – ubiory, potrawy, tradycje. Przykładowo wspomina o żupanie, czyli o staropolskiej męskiej szacie, a także portretuje stereotypową polską wiejską dziewczynę: „miała welnianą suknię ufarbowaną na jasnoczerwono i (...) piękne warkoczce przetykane czerwonymi wstążkami” (Novik 2015, 16), co można kojarzyć z czerwonym kolorem obecnym na polskiej fladze narodowej. Pisarka podaje również jednej z postaci nalewkę (Novik 2015, 359), nie używając jednak angielskiego odpowiednika tego słowa, czyli *liquor* lub *tincture*, lecz polskiego

słowa poddanego transliteracji. W scenie wiejskiej ucztę bohaterka zjada natomiast „dużą miskę żurku z pływającymi w nim kawalkami jajka na twardo oraz talerz gotowanej kapusty z kielbasą, a potem cztery pierogi z wiśniami” (Novik 2015, 505). Autorka opisuje także pokrótce słowiańską tradycję Dożynek, to znaczy świętowania zakończonych żniw, gdy wieśniacy uczują, radują się, odpoczywają i tańczą (Novik 2015, 13, 505). To właśnie podczas Dożynek Smok wybierał jedną z dziewcząt do dziesięcioletniej niewoli. Wszystkie te przykłady pokazują, że adaptację rozumieć można również w kategoriach transferu kulturowego. Zaczerpnięte z polskiej kultury i historii elementy zostają bowiem przetransponowane do kultury stworzonego przez pisarkę świata przedstawionego. Powstaje w ten sposób wariancja na temat materiału przetwarzanego, nie eksplicytna, a jedynie zasugerowana czytelnikowi zaznajomionemu ze źródłem nawiązań. Autorka przeszczeplia zatem elementy kulturowe do przestrzeni fantazy, traktując je jako załączek urozmaicenia i nacechowania wyimaginowanego uniwersum. Dla odbiorcy anglojęzycznego oryginał *Wybranej* okaże się wypełniony odniesieniami o funkcji egzotyzyzującej, wyróżniającymi świat przedstawiony powieści na tle innych, nadającymi mu określone cechy charakterystyczne.

Przedstawione przykłady, choć nie wyczerpują tematu, z jednej strony wyraźnie pokazują wpływ, jaki na twórczość pisarki ma jej dziedzictwo kulturowe, z drugiej – zwracają uwagę na zdolności adaptowania i przetwarzania współczesnej literatury fantazy, której autorzy aktywnie poszukują sposobów na nadanie konkretnemu tekstowi unikalnego charakteru. W przypadku Novik adaptacja, mająca na celu stworzenie historii o szczególnej, bajkowej poetyce i słowiańskim kolorycie, realizuje się na dwóch poziomach. W strukturze głębokiej pisarka poddaje mechanizmom transformującym klasyczne funkcje bajki, natomiast w strukturze powierzchniowej – czerpie z polskiej kultury i słowiańskiego folkloru, odwołując się bezpośrednio do gotowych tekstów, takich jak *Agnieszka – Skrawek nieba*. W obu przypadkach fantazy przejawia cechy charakterystyczne bajek, baśni i legend ze słowiańskiego kręgu kulturowego, akomodując je w ten sposób we własnych, specyficznych strukturach.

Bibliografia

- Cudak R., Tambor J., 2013, ***, w: *Adaptacje I: Język – Literatura – Sztuka*, red. Hajduk-Gawron W., Madeja A., Biblioteka „Postscriptum Polonistycznego”, nr. 3.
Galczyńska N., 1987, *Agnieszka – Skrawek nieba*, w: Galczyńska N., *O wróżkach i czarodziejach*, Warszawa.

- Janczarski C., 1992, *O smoku nawelskim*, w: *Wielka Księga Polskich Bajek*, red. Jucewicz A., Warszawa.
- Konopnicka M, 1992, *Na jagody*, w: *Wielka Księga Polskich Bajek*, red. Jucewicz A., Warszawa.
- Martin P., 2009, *A guide to fantasy literature*, Milwaukee.
- Novik N., 2015, *Wybrana*, przeł. Królicki Z.A., Poznań.
- Propp W., 1968, *Morfologia bajki*, przeł. Balbus S., „Pamiętnik Literacki”, nr 59/4.
- Pullman P., 2014, *Basnie braci Grimm dla dorosłych i młodzieży. Bez cenzury*, przeł. Wyżyński T., Warszawa.
- Sierotwiński S., 1994, *Słownik terminów literackich*, Kraków.
- Stasiewicz P., 2016, *Między światami. Intertekstualność i postmodernizm w literaturze fantasy*, Białystok.

Netografia

- Winiarski D., 2016, *Baba Jaga*, <https://słowianskibestiariusz.pl/bestiariusz/demony-lesne/baba-jaga/> [dostęp: 12.07.2017].

Polish Roots in *Uprooted* by Naomi Novik, or the Adaptation of Slavic Fairy Tales and the Presence of Polish Culture in Fantasy Literature

In contemporary fantasy literature, adaptation constitutes a useful tool for processing cultural content. In *Uprooted* (2015), a novel by Naomi Novik, adaptation takes the form of a mechanism, which transforms the inner structure of a fairy tale and introduces a shift within the system of motifs borrowed from varied texts of culture, e.g. Agnieszka – *Skrawek nieba* by Natalia Galczyńska. Novik also combines elements of Polish culture and history with the genre of fantasy. An examination of the author's writing strategy should enable an understanding of the purpose and the forms of adaptation used in fantasy literature.

Keywords: Naomi Novik, *Uprooted*, fantasy, fairy tale, Polish culture